

СТАНОВИЩЕ

От доц. д-р Николай Руменов Рачев, СУ „Св. Климент Охридски, 3.2. Психология

На дисертация за придобиване на научната степен „доктор“

По професионално направление 3.2. Психология

Тема на дисертацията: „Морална преценка и емоции: изследвания с помощта на био-показатели“

Докторант: Веселина Христова Къдрева

Научен ръководител: проф. д-р Морис Гринберг

Консултант: гл. ас. д-р Евгения Христова

1. Значимост на изследвания проблем в научно и научно-приложно отношение

Дисертацията изследва механизмите зад човешките морални преценки, и по-специално ролята на емоциите и на различни фактори, свързани със съдържанието на задачата. Този проблем е актуален и значим както от практическа, така и от теоретична гледна точка. В практически план знанието за подобни връзки би позволило да се оптимизират условията, в които хората правят морални преценки. За добро или зло, изглежда областта все още е далеч от този етап. Основна причина за това е състоянието на теорията в областта: въпреки че съществува доминираща теория, в лицето на двупроцесната теория за морална преценка, резултатите в подкрепа на тази теория обикновено имат и алтернативни обяснения, а съществуват и множество резултати, които директно противоречат на теорията. Вероятно по тази причина и акцентът на дисертацията е върху значимостта на темата в теоретично отношение. Дисертацията успешно очертава проблемите и противоречията в теоретичен план и предлага силен опит да отговори на повдигнатите въпроси.

2. Обоснованост на целите и задачите в дисертационния труд

Въпреки множеството предишни изследвания в областта – които авторката разглежда в детайл – липсват еднозначни данни за ролята емоциите в моралната преценка. Факторите, свързани със съдържанието на моралните дилеми, като наличие на физически контакт, неизбежност на смъртта и инструменталност на нанесената вреда, също са или слабо изследвани, или зле операционализирани. Това обуславя провеждането на изследванията в дисертацията, която решава редица методологични проблеми на предишните изследвания. С оглед на очертаните липси и противоречия в литературния преглед, целите и задачите на дисертацията са напълно обосновани.

3. Съответствие между избраната методология и методика на изследване и поставената цел и задачи на дисертационния труд

Целта на дисертацията е да репликира и разшири резултати от предишни изследвания в областта на моралните преценки. За да разрешат противоречията между досегашните резултати, изследванията в дисертацията въвеждат редица нови методологични аспекти в сравнение с предишните изследвания в областта. Например, систематично са манипулирани фактори, които в предишни изследвания най-често са варирали несистематично (например неизбежност на смъртта и инструменталност на нанесената вреда). Всички морални дилеми са съставени по предварително изготвен шаблон, така че да се минимизира вариацията на външни фактори като дължина на текста, наличие на специфични думи и фрази, формулировка на въпроса и т.н. В Експерименти 1 и 2 интензитетът на емоционална реакция се измерва директно чрез запис на кожна проводимост за

периодите на четене и преценка. В експеримент 3 чрез проследяване на очните движения се изследват и алтернативни обяснения за потенциалната връзка между емоция и морална оценка. Измерваните времена за отговор позволяват директна проверка на допусканията на двупроцесната теория, че деонтологичните отговори са интуитивни, т.е. бързи, а утилитарните – премислени, т.е. бавни. В заключение, избраната методология съответства напълно на поставената цел.

4. Научни и научно-приложни приноси на дисертационния труд

Работата има множество приноси, като най-изразени са методологичните и емпиричните. Двата най-забележимите методологични приноса са:

- Строг експериментален контрол над фактори, които в предишни изследвания са варирали несистематично;
- Съчетаване на множество изследователски методи: отговори на участниците, време за отговор, запис на кожната проводимост и проследяване на очни движения.

Тези аспекти до голяма степен гарантират валидността на данните, с което са свързани емпиричните приноси на работата:

- Успешно са репликирани устойчиви резултати от предишни изследвания, например влиянието на фактора физически контакт върху оценките доколко действията на протагониста са допустими.
- Очаквано не са репликирани съмнителни резултати от предишни изследвания, като например ролята на инцидентното преживяване на отвращение върху моралните преценки. Изглежда дори авторите на тези изследвания понастоящем не вярват в тях (<https://replicationindex.com/category/disgust/>).

Подобни резултати предразполагат към доверие и в останалите резултати, при които липсва съгласие в наличната литература:

- В противоречие с двупроцесната рамка, утилитарните отговори не са по-бавни от деонтологичните
- Не е открита каузална връзка между индуциране на определени емоции и деонтологични отговори за определени дилеми
- В междугрупов дизайн не може да бъде установен дори ефектът на признато устойчив фактор, какъвто е физическият контакт. Тенденцията е в очаквана посока, т.е. може би ефект съществува, но е бил твърде малък за да бъде уловен с наличния размер на извадката. Това подсказва, че изследванията, използващи вътрегрупов дизайн може би надценяват влиянието на този фактор, в сравнение с по-реалистични ситуации, каквито предлага междугруповия дизайн.

Последните три резултата поставят множество въпроси към доминиращата двупроцесна теоретична рамка, в което се състои и основният теоретичен принос на работата.

5. Преценка на публикациите по дисертационния труд: брой, характер на изданията, в които са публикувани

В дисертацията са цитирани две публикации на авторката по темата в издания на български език.

6. Цитиране от други автори, отзиви в научния печат и др.

Нямам информация за цитирания от други автори. Публикация на английски език би направило работата и приносите ѝ по-видими и би дало шанс за повече цитирания, отколкото публикации на български.

7. Мнения, препоръки и бележки

Разделих коментарите си на четири категории: теория, статистика, планиране на експериментите, и четивност/логика. Надявам се да са полезни.

Теория

В литературата обикновено се разграничават няколко типа двупроцесни теории: по подразбиране и намеса (default-interventionist, Evans & Stanovich, 2013), паралелно-съревнователни (parallel-competitive, Sloman, 1996) и хибридни (De Neys & Pennycook, 2019). Възможно ли е да се уточни към кой тип спада двупроцесната рамка за моралните преценки? Дори и след подобна допълнителна спецификация тези теоретични рамки остават доста мъгляви и лесно могат да инкорпорират резултати, които изглежда им противоречат. Тази относителна неспецифичност и нефалшифицируемост на двупроцесната теоретична рамка би могла да бъде и директно адресирана: наличието на две системи не може да бъде нито директно потвърдено, нито директно отхвърлено. За читателя би било интересно също дали има алтернативен глобален обяснителен модел, т.е. каква теоретична рамка предлагат критиците на двупроцесния подход.

Статистика

В литературния обзор изглежда, че много от резултатите са получени чрез ефекти на интеракция (взаимодействие), които се оказват извънредно трудни да бъдат устойчиво установени (Rohrer & Arslan, 2021; Wagenmakers et al., 2012). Един често посочван проблем е, че за да се установи интеракция, е необходима извадка в пъти по-голяма от извадката, необходима да се установи главен ефект (напр. <https://datacolada.org/17>). Във връзка с това работата би могла да посочи размерите на извадките в предишните изследвания и на базата на това да направи заключения за достоверността на изводите им.

Свързано с горния коментар, литературният обзор би могъл да включи и размерите на ефектите в предишните изследвания. Това би позволило да се уточнят размерите на очакваните ефекти в авторските изследвания и в съответствие с това да се аргументира размерът на извадките в експериментите. В настоящия вариант липсва информация дали размерите на извадките е свързан с анализ на статистическа мощ (power analysis) или е обусловен от практически обстоятелства като достъп до участници.

Аз лично бих се радвал да видя в резултатите и размери на ефектите (Cohen's *ds*). Това би позволило да се сравни не само с предишни изследвания, но и между експериментите в дисертацията (напр. между Експеримент 1, където дилемите са в първо лице и Експеримент 3, където са в трето лице).

Забелязах, че не са докладвани като числови стойности на статистически незначимите резултати. Според мен няма причина за такава дискриминация. Също така знаем, че липсата на доказателства не е доказателство за липса. Затова фреквентисткият анализ би могъл да се допълни от Бейсов фактор, който да посочи относителната подкрепа на алтернативната спрямо нулевата хипотеза (Dienes, 2014).

В данните за пропорцията на отговори „допустимо“ (напр. Таблица 2, с. 75), кожна проводимост (напр. Таблица 4, с. 80) и време на реакция (напр. Таблица 6, с. 84), стандартните отклонения са съизмерими със средните, а понякога и по-високи. Това наблюдение подсказва, че тези данни вероятно не са нормално разпределени. В тази ситуация е добре да се провери дали са изпълнени допусканията зад дисперсионните анализи (напр. normality of residuals). Ако допусканията не са изпълнени, може да се помисли за трансформация на данните, която да доведе до по-близко до нормалното разпределение.

Проведени са множество тестове за статистическа значимост. Известно е, че това увеличава вероятността за фалшиво позитивни резултати (т.нар. familywise error). Вероятно е възможно да се използва корекция на р-стойностите, която да намалява подобна вероятност. Поне в някои случаи вероятно също е възможно множеството тестове да се заменят с един анализ. Например, на с. 118 (също и на с. 120) са използвани шест дисперсионни анализа, които биха могли да се заменят с един линеен модел със смесени ефекти (Brown, 2021). По подобен начин, вместо четири хи-квадрат теста, на с. 122 може да се използва логистична регресия.

Резултатите за кожна проводимост са на базата на редуцирана извадка, но не можах да открия на какво се дължи това.

На много места в текста анализът за статистическа значимост предшества дескриптивните статистики, което според мен е обратно на логиката.

Планиране на експериментите

Заслужава си да се опише защо, от всички възможни комбинации от фактори, са били планирани точно тези манипулации, отвъд факта, че са важни и че са изследвани и преди. Как точно тези манипулации отговарят на изследователските въпроси?

Не съм запознат с предишните изследвания, но ми се струва, че вътрегруповият дизайн позволява и вероятно предразполага към стратегическо отговаряне в тази област на изследвания. Ако съм разбрал правилно материалите, то например всеки участник в Експеримент 1 вижда три пъти почти идентичен сценарий. Това дава възможност участниците директно да сравняват между сценариите. Затова на мен лично резултатите от Експеримент 3 ми се струват теоретично и практически най-значими. По думите на Канеман, животът е междугрупов дизайн.

Четивност/логика

За читател, който не е добре запознат с литературата, по-удобно би било, ако при въвеждане на факторите (напр. неизбежност на смъртта) авторът представи и конкретни примери от задачи.

Една и съща задача е класифицирана като задача с неизбежна смърт (Таблица 1, с. 70) и задача, в която смъртта може да бъде избегната (Приложение 1, с. 160). Като цяло не успях съвсем да разбера какво означава факторът „неизбежност на смъртта“.

За читателя ще е по-лесно да се ориентира в текста, ако в дискусиите има преки позовавания на хипотезите. Например в Експеримент 1 са формулирани Хипотези 1-7, но в дискусиата няма препратки към тях.

В междинните дискусии след Експерименти 1 и 2 би било полезно да се включат раздели, които посочват как точно следващият експеримент допълва картината и дали отговаря на въпроси, отворени от настоящия експеримент.

Използвана литература

- Brown, V. A. (2021). An introduction to linear mixed-effects modeling in R. *Advances in Methods and Practices in Psychological Science*, 4(1), 2515245920960351. <https://doi.org/10.1177/2515245920960351>
- De Neys, W., & Pennycook, G. (2019). Logic, fast and slow: Advances in dual-process theorizing. *Current Directions in Psychological Science*, 28(5), 503–509. <https://doi.org/10.1177/0963721419855658>
- Dienes, Z. (2014). Using Bayes to get the most out of non-significant results. *Frontiers in Psychology*, 5, a781. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2014.00781>
- Evans, J. St. B. T., & Stanovich, K. E. (2013). Dual-process theories of higher cognition: Advancing the debate. *Perspectives on Psychological Science*, 8(3), 223–241. <https://doi.org/10.1177/1745691612460685>
- Rohrer, J. M., & Arslan, R. C. (2021). Precise answers to vague questions: Issues with interactions. *Advances in Methods and Practices in Psychological Science*, 4(2), 25152459211007370. <https://doi.org/10.1177/25152459211007368>
- Sloman, S. A. (1996). The empirical case for two systems of reasoning. *Psychological Bulletin*, 119(1), 3.
- Wagenmakers, E.-J., Krypotos, A.-M., Criss, A. H., & Iverson, G. (2012). On the interpretation of removable interactions: A survey of the field 33 years after Loftus. *Memory & Cognition*, 40(2), 145–160. <https://doi.org/10.3758/s13421-011-0158-0>

8. Заключение с ясно формулирана положителна или отрицателна оценка на дисертационния труд.

Оценката ми за дисертацията е силно положителна. Поздравявам авторката за задълбочената работа и препоръчвам на комисията да оцени положително и високо дисертацията.

Дата 07.08.2023

Подпис.....